

**МЕТОДИ РОЗВ'ЯЗАННЯ
ВАЖЛИВИХ СУЧАСНИХ ПРОБЛЕМ
ВИХОВАННЯ МИЛОСЕРДЯ У ШКОЛЯРІВ**

Актуальність теми зумовлена пошуком ефективних методів виховання милосердя у дітей шкільного віку. Завданнями статті є виокремлення важливих сучасних проблем виховання милосердя та аналіз основних методів їх подолання. Виявлена невідповідність вітчизняних шкільних практик і нормативно-правової бази світовим тенденціям виховання милосердя у дітей.

Ключові слова: милосердя, методи виховання милосердя, концепт милосердя, архетип школяра.

Постановка проблеми. Виховання милосердя у дітей шкільного віку посідає важливе місце у структурі морального виховання. Проте за останні два роки у зв'язку з напруженою суспільно-політичною ситуацією в Україні суттєво змінилися психолого-педагогічні умови виховання, з'явилися нові життєві запити, і, відповідно, – нові вектори морального виховання загалом і виховання милосердя зокрема. У новому «Проекті концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 рр.», оприлюдненому 2014 року для широкого обговорення громадськістю, окреслені три основні наявні моделі відповіді освітньої системи на дедалі більші життєві виклики: 1) творення нових форм організації освітньої діяльності, ґрунтованих на прогнозуванні і швидкому реагуванні на виклики; 2) трансформація наявних інституцій, організаційних і освітніх практик відповідно до мінливих умов; 3) імітація змін, наявна на всіх рівнях освітньої системи [8, 2 – 3]. Відтак загальноприйняті методи виховання милосердя потребують удосконалення і оновлення задля розкриття додаткових можливостей найбільш ефективної їх реалізації згідно з останніми змінами законодавчо-нормативної бази, науковими досягненнями та потребами сучасного українського суспільства. Така постановка проблеми цілком відповідає першій, найбільш перспективній моделі реформаційних змін освітньої системи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Для розкриття теми було проведено аналіз психолого-педагогічних напрацювань як з важливих сучасних проблем виховання милосердя, так і з методів їх подолання. У цьому контексті на особливу увагу заслуговують дисертаційні дослідження Ю.О. Глінчук [3], В.А. Шутової [13], Л.С. Ощепкової [7], Н.В. Вишнівської [1; 2], О.В. Скриль [10], у яких розглядалися основні методи виховання милосердя, а також розвідки О.В. Савчук [9], О.В. Сухомлинської [11], І.О. Трухіна та О.Т. Шпака [12], присвячені ключовим проблемам, що виникають у процесі морального виховання дітей шкільного віку та методам їх розв'язання. Проте прив'язка цих дослідників до певної вікової категорії або певних умов виховання, на нашу думку, не повною мірою відбиває проблему, що може позначитися на практичній реалізації виховання милосердя у динаміці впродовж усього періоду навчання дитини в школі. А тому доцільно змістити акценти з вікових особливостей дитини на загальні характеристики сучасного школяра як архетипу, а милосердя розглянути як його концептуальну складову. Це уможливило виявити ключові сучасні проблеми виховання милосердя впродовж усього періоду навчання дитини у школі та окреслити провідні методи оптимізації подолання цих проблем в умовах нашої держави.

Метою статті є аналіз основних методів розв'язання важливих сучасних проблем виховання милосердя у дітей шкільного віку. Задля досягнення окресленої мети необхідно розв'язати такі завдання: актуалізувати найважливіші сучасні проблеми виховання дітей шкільного віку, розглянути апробовані у вітчизняній педагогіці методи подолання цих проблем; проаналізувати світові напрацювання з означеного аспекту, виявити найефективніші методи виховання милосердя у зарубіжній педагогіці.

Останнім часом з утвердженням антропоцентричного підходу та розвитком глобалістики у світовій педагогічній практиці все більш помітною є тенденція розглядати й характеризувати базові методи виховання милосердя безвідносно до певної вікової категорії школярів. У руслі цієї тенденції нами було запропоновано поняття «архетипу сучасного школяра», що уможливило виокремити такі ключові характеристики особистості сучасної дитини шкільного віку: космополітизм, глибока інтеграція у світовий інформаційний простір; пріоритет матеріальних цінностей над духовними; нівелювання виховного ідеалу; конфліктність [4, 90]. Найбільш гостро наразі стоїть проблема втрати духовності у суспільстві. О.В. Савчук пов'язує це явище із запровадженням нової ліберально-демократичної системи цінностей західного зразка, базованої на індивідуалізмі і не забезпеченій належною нормативно-законодавчою базою [9, 66].

На сьогоднішній день в науковій літературі відсутня єдина усталена класифікація методів виховання милосердя у дітей шкільного

віку. Ми будемо виходити з розуміння поняття «метод», запропонованого В. Лозовою та К. Каліною, які визначають метод як сукупність способів, прийомів виховання, спрямованих на розвиток мотиваційної сфери і свідомості молоді особистості, вироблення навичок і звичок поведінки, їх корекцію й удосконалення [6, 333], спосіб цілеспрямованого виховного впливу на молоду особистість [5, 41]. Переважна більшість дослідників розглядають методи виховання милосердя у контексті морального виховання. На нашу думку, методи виховання милосердя у школярів потребують уточнення і виділення своєї специфіки.

На основі аналізу наукової літератури (праць М. Болдирева, О. Сухомлинської, К. Каліної, В. Рогожкіна, І. Мар'єнка та ін.) вважаємо за доцільне виділити три основні групи методів виховання милосердя.

1. Найбільш поширеними є словесні методи. Найпростіші з них – роз'яснення і розповідь. Роз'яснення – це пояснення, аналіз, тлумачення, доказ різних положень необхідного матеріалу. Розповідь – метод повідомлення у вигляді оповідання, виклад вивченого матеріалу вчителем.

Наступним за складністю є диспут. Диспут – це метод формування суджень, оцінок, переконань, заснованих на вже відкритих закономірностях; суть методу полягає в аналізі поняття, аргументованому захисті своїх поглядів, у виявленні слабких і сильних сторін у судженні опонента. Метою диспуту є створити орієнтовну основу для формування милосердя.

Найскладнішим словесним методом є бесіда. Бесіда – це заснований на фактах обмін думками, з метою розв'язання проблеми виховання милосердя. Для успішності бесіди необхідно ставити такі цілі: оцінка подій, вчинків і явищ; формування в учнів/батьків ставлення до оточення.

2. Наступна група складається з методів формування умінь навичок, звичок, волі, характеру. Найпростішим методом з цієї групи є приклад. Приклад – це дія, що служить зразком для наслідування. Мета наслідування: формування фрейму милосердя.

Вправа – більш складний метод, тому він використовується після прикладу. Вправа – це багаторазове виконання певних дій. Мета вправ: вироблення і вдосконалення умінь і навичок. Вчителю для формування милосердного ставлення до всього живого необхідно створювати умови для багаторазового повторення дій.

Доручення поєднує у собі вольову і емоційну сфери діяльності. Доручення – це покладання на учня турботи про кого-небудь.

3. Наступна група належить до методів розвитку переживань (спонукання). До них, як правило, відносять заохочення і покарання. Заохочення використовується вчителем як «підбадьорювання» учня. Полягає у стимулюванні розвитку дитини в зворотному напрямку (гуманістичному) при виявленні позитивної поведінки. Це надає школяреві впевненості у своїх силах, здібностях, стимулює виховання і само-

виховання, розвиває почуття власної гідності. Застосування методу заохочення особливо потребують діти, які не дуже впевнені у собі. Заохочувати необхідно не тільки за результати, а й за старання.

Протилежний заохоченню метод покарання неоднозначно оцінюється фахівцями, частина яких погоджуються, що він має застосовуватися учителем дуже рідко і тільки в крайньому випадку, проти грубого порушення норм (байдужість чи знущання над людиною, що потрапила в біду). Фізичні покарання мають бути повністю виключені з практики вихователя, метою якого є формування гуманної особистості. При вихованні милосердя видом покарання може бути тільки осуд з боку учнівського колективу і вчителів, і він має стосуватися конкретного вчинку особистості дитини, а не її самої.

Проте окремі дослідники висловлюють сумніви стосовно доцільності застосування методів заохочення і покарання при вихованні милосердя, які вважають не стільки методами, скільки способами впливу на вчинки та дії особистості, які не мають виховного впливу, бо самі собою не виховують у людини жодних моральних якостей. Спеціаліст з морального виховання К.С. Каліна вважає за доцільне розглядати їх не як метод, тобто самостійний спосіб виховання, а тільки як засіб впливу, який може дати позитивні результати за певних умов та систематичного підходу [5, 42].

Українські дослідниці Н. Вишнівська та О. Скриль справедливо підкреслюють, що при розв'язанні проблем виховання милосердя у вітчизняній педагогіці застосовуються переважно вербальні методи, що породжує чимало суперечностей між теорією і практикою формування цієї невід'ємної моральної якості [1, 2]; [10].

У проаналізованих нами працях зарубіжних дослідників запропоновані загалом схожі (з тими чи іншими варіаціями) класифікації методів виховання милосердя. Наприклад, група амстердамських спеціалістів з Research Institute Child Development and Education (CDE) проаналізувала дослідження з основних стратегій шкільного виховання в період з 1995 до 2003 рр. і запропонувала власні групи методів виховання. З-поміж них осібно виділяються методи акторської гри та вивчення літератури. Щодо методів з групи вправ-тренувань (service learning), дослідники зазначають, що в умовах школи їх застосування має певні труднощі, пов'язані з неможливістю прив'язати практичні заходи до заздалегідь визначених шкільних програм та суворого розкладу занять [20, 78 – 84].

З огляду на вестернізацію вітчизняної педагогіки варто враховувати і світові, зокрема, західні новаційні практики подолання важливих сучасних проблем виховання милосердя у школярів. Так, 2009 року завдяки діяльності британки К. Армстронг (Karen Armstrong) світові було презентовано Хартію Милосердя (Charter for Compassion), яка закликає поставити милосердя у центр моралі та релігії і акцентує особливу увагу на

вихованні милосердя у молодого покоління [14]. Оприлюднення цієї Хартії поклало початок міжнародному «Рухові милосердя», який поширюється не тільки Європою, але охопив уже чимало неєвропейських країн. В освітній сфері він позначився появою численних наукових розвідок, присвячених зокрема і методам розв'язання важливих сучасних проблем виховання милосердя у школярів. У пропонованій публікації ми хотіли би зупинитися на декількох оригінальних, не поширених в українській виховній традиції, методах.

Передовсім варто звернути увагу на розповсюдженій у зарубіжній практиці виховання милосердя метод медитації. Поява цього методу спричинена тим, що головною умовою виховання милосердя зарубіжні спеціалісти (зокрема Р. Gilbert [16], J. Miller [19], M. Welford [22], T. Singer [21]) вважають не просто атмосферу довіри і взаємоповаги, але й внутрішнє милосердя особистості. З-поміж англомовних науковців доволі поширеними є практики само-милосердя, милосердя як терапії, які дають можливість людині (наприклад, шкільному вихователю) звільнитись від внутрішніх переживань, тривожності, незадоволення, що є головною умовою щирого транслявання милосердя дітям. Професор канадського університету (м. Торонто) Дж. Міллер головними умовами культивування милосердя вважає створення атмосфери любові та доброти, турботи про навколишнє середовище та служіння іншим людям. З-поміж методів він підкреслює необхідність медитації, особливо для вчителів, що робить їх більш турботливими та м'якими у ставленні до учнів і слугує прикладом для наслідування. Саме медитація, на думку канадського спеціаліста, виховує у дитини увагу як таку, увагу себе, до доквілля, інших людей, виховує співчуття, наслідком якого і є співпереживання. Розвиток уваги покликаний виховувати у дитини відкритість, що дозволяє «відпускати» переживання, приймати милосердя від інших, висловлювати вдячність, розвивати щиросердність. Дж. Міллер виділяє чотири основні форми медитації: інтелектуальна, емоційна, фізична й медитація-дія (прикладом останньої є діяльність Матері Терези) і на додаток медитацію любові-доброти [19, 37 – 8]. Останню він вважає найбільш важливою, оскільки саме вона дає змогу концентруватися на виховуванні милосердя не тільки до найближчих людей, але й до всіх інших. Практика базується на «відчутті серця» як центру милосердя, відчутті тепла в області серця і намаганні поділитися цим відчуттям тепла та енергії з іншими, з побажаннями їм здоров'я, щастя та миру [19, 61].

Цікавим методом, який цілком відповідає запропонованому нами підходу до особистості сучасного школяра як цілісного архетипу, є міксування вікових груп, окреслене у виховній стратегії Монтесорі і застосовуване в американській педагогічній практиці. Суть методу полягає у формуванні учнівського колективу з дітей щонайменше двох вікових груп.

Наприклад, до класу із 18 учнів найкраще взяти по 6 учнів кожної з вікових груп. Такий підхід усуває конкуренцію між дітьми, необхідність змагатися за нагороди чи побоюватись покарання; у такий спосіб забезпечується індивідуалізація виховання, і кожна дитина отримує можливість розвиватись у властивому і комфортному особисто для неї темпі [17, 103]. Проте ця метода, на нашу думку, потребує подальшого осмислення щодо можливості імплементації у вітчизняній освіті.

Дещо незвичним для нашої виховної системи методом розв'язання важливих сучасних проблем виховання милосердя є так звані «Ігри Милосердя», які запровадила і щороку влаштовує організація-партнер Хартії Милосердя Compassion Games International [15]. Метод базується на дослідженні американки J. McGonigal, яка в основу своєї докторської дисертації поклала ідею використання ігрових методик для поліпшення якості життя [18]. Для розв'язання конкретних проблем при вихованні милосердя до застосування такого методу висуваються суворі вимоги. У суспільній «Грі Милосердя» беруть участь різні вікові групи школярів, студентів і дорослих. Ігри Милосердя (Compassion Games) розробляються так, щоб справити якомога більший соціальний вплив, щоб допомогти випробувати нові заходи, побудувати відносини довіри, отримуючи при цьому помітний суспільно корисний результат. У такій грі неможливо програти, всі є переможцями. Ефект від цього методу полягає у перетворенні апатії, властивої сучасним школярам, у суспільно корисну активність. Задіяність у реальній грі з іншими дітьми і дорослими має значний вплив на свідомість дитини, зміщує акценти у системі її цінностей на милосердя і допомагає дитині шкільного віку самостійно боротись як із внутрішніми комплексами, так і успішно протистояти зовнішнім життєвим викликам.

Цікавим інструментом цього методу є створення карти милосердя: на сайті міжнародної організації «Ігри Милосердя» представлена карта світу із зазначенням і детальним описом конкретних заходів. Організатори акцій милосердя з різних країн можуть розміщувати там свої звіти. На локальному рівні доцільно розробити місцеві (міські, районні, обласні, регіональні) карти, де учасники гри відмічатимуть місце проведення своїх акцій. Обов'язковою умовою участі у такій грі є складання звіту із зазначенням соціального впливу, який справила та чи та акція, і рефлексійної частини. Основні принципи й покрокові інструкції з організації Гри Милосердя наведені на сайті організації [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проаналізовані нами праці вітчизняних і зарубіжних спеціалістів з виховання милосердя у дітей шкільного віку дають підстави стверджувати, що наразі в українській педагогічній практиці наявний дисбаланс між значним суспільним запитом щодо виховання милосердя, з одного боку, і недосконалою нормативно-

правовою базою та переважанням традиційних, здебільшого усних методів виховання, з іншого. Відтак подальші дослідження мають бути спрямовані на вивчення й імплементацію тих провідних світових методів, використання яких у сучасних вітчизняних умовах уможливить ефективне розв'язання важливих проблем виховання милосердя.

Література

1. Вишнівська Н.В. Виховуємо милосердя (науково-методичний посібник для педагогів початкової школи загальноосвітніх шкіл-інтернатів) / Н.В. Вишнівська. – Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – 85 с.
2. Вишнівська Н.В. Характеристика педагогічних умов виховання милосердя учнів молодшого шкільного віку в позаурочній діяльності шкіл-інтернатів / Н.В. Вишнівська // Теоретичні питання освіти і виховання : зб. наук. праць / за заг. ред. проф. О.В. Матвієнко, уклад. доц. В.В. Кудіна. – Вип. 49. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2014. – С. 85 – 94.
3. Глінчук Ю.О. Виховання милосердя у дітей молодшого шкільного віку в умовах кардіоревматологічного санаторію : автореф. ... дис. канд. пед. наук / Ю.О. Глінчук. – Вінниця, 2011. – 22 с.
4. Іваненко Л.В. Милосердя як складова цивілізаційного архетипу сучасного школяра / Л.В. Іваненко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки. – Чернігів, 2014. – Вип. 115. – С. 88 – 91.
5. Каліна К.Є. Класифікація методів морального виховання молоді / К.Є. Каліна // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2008. – № 12. – С. 41 – 43.
6. Лекції з педагогіки вищої школи : навч. посіб. / за ред. В.І. Лозової. – Х. : «ОВС», 2006. – 496 с.
7. Ощепкова Л.С. Педагогические условия воспитания и развития милосердия у младших школьников : дисс. ... канд. пед. наук / Л.С. Ощепкова. – Пермь, 2001. – 171 с.
8. Проект концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 рр. – К., 2014 – 22 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://osvita.ua/news/43501/>. – Дата звернення: 29.04.2015.
9. Савчук О.В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О.В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – № 16. – С. 60 – 67.
10. Скриль О.В. проблема виховання милосердя у школярів підліткового віку у вітчизняній педагогічній думці (50-ті – 90-ті рр. ХХ століття) : дис. ... канд. пед. наук / О.В. Скриль. – Х., 2014. – 198 с.
11. Сухомлинська О.В. Про ідеї та підходи до виховання моральності: український погляд / О.В. Сухомлинська // Шкільний світ. – 2015. – № 4 (708), лютий. – С. 11 – 20.
12. Трухін І.О. Загальна характеристика мети та сучасних проблем виховання / І.О. Трухін // Трухін І.О., Шпак О.Т. Основи шкільного виховання / І.О. Трухін, О.Т. Шпак. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 367 с.
13. Шутова В.А. Педагогические условия воспитания милосердия у детей младшего возраста : автореф. ... дисс. канд. пед. наук / В.А. Шутова. – Смоленск, 1999. – 21 с.

14. Charter for Compassion [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://charterforcompassion.org/sign-share-charter>. – Дата звернення: 07.05.2015.
15. Compassion Games International: Survival of the Kindest [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://compassiongames.org/>. – Дата звернення: 03.05.2015
16. Gilbert P. Compassion Focused Therapy: Distinctive Features / Paul Gilbert. – New-York; Londod : Routledge, 2010. – 248 p.
17. Kim Y. Compassion in Schools / Young-Yie Kim. – Toronto, 2011. – 188 p.
18. McGonigal J. Reality Is Broken: Why Games Make Us Better and How They Can Change the World / Jane McGonigal. – New-York : Penguin Press, 2011. – 400 p.
19. Miller John P. Educating for Wisdom and Compassion / John P. Miller. – Corwin Press, 2006. – 169 p.
20. Schuitema J. Teaching strategies for moral education / Jaap Schuitema, Geert ten Dam, Wiel Veugelers // Journal of Curriculum Studies. – 2008. – Volume 40. Issue I. – P. 69 – 89.
21. Singer T. Compassion : Breeding practice and science / T. Singer. – Saarbrucken : Satzweiss Print Web Software GmbH, 2013. – 526 p.
22. Welford M. The Compassionate Mind Approach to Building Self-Confidence / M. Welford. – London : Constable & Robinson, 2012. – 288 p.

Иваненко Людмила. Методы решения важных современных проблем воспитания милосердия у школьников. Актуальность темы обусловлена поиском эффективных методов воспитания милосердия у детей школьного возраста. Заданиями статьи являются определение важных современных проблем воспитания милосердия и анализ основных методов их решения. Выявлено несоответствие отечественных школьных практик и нормативно-правовой базы зарубежным тенденциям воспитания милосердия у детей.

Ключевые слова: милосердие, методы воспитания милосердия, концепт милосердия, архетип школьника.

Ivanenko Lyudmyla. Methods of Solving of Important Present-day Problems of Pupils' Compassion Education. The actuality of the theme is caused by searching for effective methods of cultivating compassion in school-age children. The article should point out the significant modern problems of upbringing compassion and analyze the main methods of their overcoming. Inconsistency of native school practices and normative-legal base to global trends in compassion education of children is found out.

Keywords: compassion, methods of cultivating compassion, the concept of compassion, the archetype of a schoolchild.

Одержано 25.05.2015.